

ROSSELLÓ, V.: "Els parcel·lars vuitcentistes de Mallorca (1858-1866) i la intervenció de Pere d'A. Peña" a *La cartografia cadastral a Espanya (segles XVIII-XX)*. Barcelona: Institut Cartogràfic de Catalunya, 2007. Pàg. 77-86

Els parcel·laris vuitcentistes a Mallorca (1858-1866) i la intervenció de Pere d'A. Peña

V. M. Rosselló

Universitat de València

L'escenari legal i administratiu

Precedents

La persistència dels Estims, que es redactaren a Mallorca els anys 1578-80 i es referen els 1685-95 (*talla general*), demostra la manca d'un document de base per a canalitzar i homogeneïtzar la fiscalitat o acreditar la propietat fins ben avançat el segle XIX. Que els grans propietaris no hi estaven gaire interessats és una obvietat, però no ho explica tot. Des de 1840 l'estat espanyol escomet una sèrie d'assaigs d'*estadística* territorial, amb una perspectiva tributària o cadastral, que no varen reeixir. Fet i fet, s'institucionalitza el frau i el caciquisme, descaradament lligat a les opcions polítiques dominants o turnants (PRO, 1992). A principi del segle XX, les coses canviarien (MARTÍNEZ ROSICH, 1902).

La Reforma tributària d'A. Mon i les comissions

La "Reforma moderada" del ministre Alejandro Mon (23.05.1845) mal·dava per crear un gravamen sobre l'agricultura i la ramaderia, de més a més de la riquesa urbana, motiu pel qual podem parlar de contribució territorial. La contribució rústica s'ajustava a quotes o contingents (*cupos*) municipals i provincials que, de fet, eren negociables i no sempre raonables. Tanmateix, a les juntes pericials municipals i les comissions d'avaluació –ambdues de composició oligàrquica–, per a valorar les terres, els calia un instrument que havia de ser l'amillament, acompanyat o no de cartografia. Aquests instruments, si no justificaven, almenys permetien una distribució de la quota imputada. La R.O. de 25.07.1846 obligava els municipis grans a aixecar plànols a escala 1:1 250 (MURO, NADAL i URTEAGA, 1996), però sembla que el compliment fou ben migrat, llevat de la província de Barcelona, quan A. Berro hi exercí de cap d'Estadística (NADAL, URTEAGA i MURO, 2005).

Juan Bravo Murillo, en una rònega circular del 7.05.1850 –que tindria més d'un segle de vigència!– va canonicar i municipalitzar el frau fiscal (PRO,

1992), institucionalitzant les comissions d'estadística provincials, la cartilla d'avaluació que classificava les terres en categories i assajava una difícil valoració dels productes. L'amillament o quadern de liquidacions venia a ser una llista de contribuents amb llur riquesa imponible, repartida amb criteris o sense, que admetrien el frau com un *valor entendido*. Alguns plànols parcel·laris del Pla de Barcelona (COROMINAS, 1990) com també els que acompanyen els amillaments conservats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó –procedents de la Delegació d'Hisenda de Barcelona– d'Igualada, Mataró i Vic (1851), Manresa, Sabadell i Vilafranca (1853) (SEGURA, 1988), poden respondre al primer impuls de 1846 i a una necessitat ara revifada. Mariano de Marco-Artú és un personatge del govern que, amb el seu projecte de 1853-55, va impulsar els amidaments cadastrals per coordenades, efectuades a nivell municipal i una “escala d'amidament del territori” (germen de l'oficialitzada el 1859 i que duraria una dècada). També seria l'inspirador de la Dirección General de Estadística i de la Junta de Estadística. El *Padrón general de Riqueza inmueble*, des de 1853 es tradueix en l'*Amillamiento de la riqueza individual contribuyente*, la clàssica llista alfabètica de propietaris i llurs possessions urbanes i rústiques, vigent fins als avanços cadastrals (RIERA, 2000). En aquest moment el topògraf Pere d'A. Peña ja treballava en alguns plànols parcel·laris mallorquins.

El novembre de 1856 es va constituir la Comisión de Estadística General del Reino, precedent dels organismes –Instituto Geográfico y Estadístico, 1873; Instituto Geográfico y Catastral, 1922– que gestionarien la cartografia estatal espanyola. El mot “estadístic” era interpretat per la via etimològica: estat>estadista>estadística, la tasca més important d'un govern. Una R.O. de 23.07.1857 consisteix en una instrucció a les comissions provincials i de partit judicial per a confeccionar l'estadística del territori, on havien de figurar dades numèriques de les collites. Agrimensors, arquitectes i enginyers relacionats amb les comissions d'algunes províncies, sobretot Barcelona i Palma de Mallorca, anaven aixecant plànols parcel·laris i, a la de Madrid, l'exèrcit començava la feina cadastral a base de triangulacions. Els plànols que fan els militars, des de 1859, durién les parcel·les numerades per ordre de C. del Piélago, que de fet estava elaborant un cadastre parcel·lari (PRO, 1992). L'any 1858 deu ser el més fecund en disposicions relatives a l'amillament: el 8 de juny una circular n'exigeix la rectificació i modificació de les cartilles avaluatòries; una R.O. del 27 de juliol insisteix en les noves cartilles i nous amillaments i serà completada per diverses circulars el mateix any i els dos següents (PRO, 1992: 140). És curiós constatar que es digui que “no deben (...) levantarse planos detallados...”, els quals sembla que feien por, tant pel seu cost com per la seva força probatòria. La rectificació de l'amillament és, entre 1858 i 1860, l'objectiu per assolir. Contràriament a la insinuació anterior, el R.D. d'octubre de 1858 estableix l'amidament del territori i la formació del cadastre, demostrant les oscil·lacions polítiques dels governs de torn. El cadastre parcel·lari s'afermarà contra l'opinió de Celestino del Piélago –enginyer militar–, amb el suport dels progressistes F. Coello i F. Caballero. Hom parlava de contracta amb particulars i despeses a càrrec dels propietaris per tal d'aixecar els plànols parcel·laris. Tot i així, la llei d'Amidament del territori (5.6.1859, art. 3er), inspirada per P. Madoz i propugnada pel liberal progressista O'Donnell, descartava les empreses privades, però no les “*personas competentes*” (PRO, 1992: 122) i així tenim indicis que “*en provincias*” seguiren actuant. En efecte coneixem una proposta de pagar a 6 reals/ha a Catalunya; d'altres a la península entre 8 i 9 reals. *De facto* les empreses concessionàries a la província de Madrid –en una mena d'assaig previ– percebrien entre 6,6 i 13,1 reals el 1858-59 i, els 1860-61, de 14 a 16 reals/ha (PRO, 1992; MURO, NADAL i URTEAGA, 1996). Anys després, Modet (1882) proposava un estipendi de 10 pta/ha.

1. Pedro Moreno Ramírez oferia el mateix any a la Comissió general, cobrir tota Catalunya, de la qual tenia avançats 38 municipis a escala 1:5 000. Se'n conserva una bona part a l'Arxiu de l'Instituto Geográfico Nacional, en cartons entelats, datats el 1855 o 1856 (SASIRE, 1998). A la província de Jaén també havia començat el procés (URTEAGA, NADAL i MURO, 1998). El *Plano parcelario de Barcelona* a 1:250 de M. Garriga i J. Alabern és de 1858.

La Junta General de Estadística

El nou organisme, constituït el 1861, hereta la tasca de la Comissió general anterior i, encara que s'hi notarà l'impuls a la cartografia parcel·laria que hi donà F. Coello entre 1861 i 1865, sembla que només es pensa a treballar a Madrid, província poc conflictiva pel que fa als afers de gran propietat. Altrament, la Junta suspèn la investigació de la riquesa territorial fins que s'haguessin realitzat “*los trabajos de medición, clasificación y tasación de los terrenos*” (MURO, NADAL i URTEAGA, 1996). La paraula *cadastre* seguia imposant respecte i el *Reglamento para las operaciones de medición del territorio*, redactat i proposat el febrer de 1862 (URTEAGA, NADAL i MURO, 1998), no seria aprovat pel govern fins al 1865, tot eliminant-ne la possibilitat de contracta; al darrere hi havia F. Coello, que somiava el mapa topogràfic estatal combinat amb el cadastre. L'al·ludit reglament demanava plànols a 1:2 000 amb parcel·les numerades i masses de conreu senyalades amb lletres; admetia un error màxim de 0,5‰ a la triangulació i del 2‰ als “detalls topogràfics i parcel·laris”. Exigia, de més a més, isohípsses de 5 en 5 m i un mapa conjunt del terme municipal a escala 1:20 000.

La R.O. del 7.12.1865 promovia els *Registros generales de fincas rústicas y urbanas*, prevists al reglament d'estadística de l'any 1846, escapant en certa manera del vertader cadastre. L'any següent –un cop acomiadat Coello– la Junta de Estadística perd l'interès pel cadastre i es dedica preferentment als plànols de capitals de província al temps que retorna el *Mapa Topográfico Nacional* als militars a través del Depósito de la Guerra (PRO, 1992). El 12.05.1866 –amb O'Donnell al cap del govern– s'imposa l'*Avance catastral*, que serà reiterat el 1870 i 1871 arran de la creació de l'Instituto Geográfico y Estadístico. El 1906, encara se'n parlava...

Els plànols i llurs característiques

Mallorca té una cinquantena de municipis, exactament 49 el 1850, nombre que fa difícil seguir-ne la documentació. Disposem, tanmateix d'una mostra significativa, però esbiaixada cap al centre-llevant, que ens servirà per a fer-ne consideracions fonamentades. A mitjan segle XIX la propietat del camp mallorquí ja mostra els efectes d'un intens canvi que havia començat amb els establiments emfitèutics dels segles XVI i XVII i assolirà el clímax el darrer decenni (ROSSELLÓ, 1982). Per aquest motiu, el valor testimonial dels parcel·laris que tractem és incomparable.

Caràcters generals i autors

Tots els tretze documents cartogràfics aquí esmentats es correlacionen amb els amillaments municipals respectius o/i en depenen. En alguns casos només es conserva el mapa general del terme (Montuïri, Felanitx, Maria de la Salut, Lluçmajor, Santa Maria, Sineu); en altres únicament sobreviuen els plànols seccionals (Sant Joan, Manacor), mentre que a la resta han perdurat ambdós documents. Tots els plànols, excepte el de Maria de la Salut, el més primerenc (1859-62) –que està a una escala “erràtica”, 1:7 900–, i el de Santa Maria a 1:7 500, s'ajusten als mòduls 1:10 000, cas del plànol general, i 1:2 500 per als seccionals; en un cas, Artà, hi ha seccions a 1:5 000. Aquesta uniformitat suggereix una normativa que, per ara, no conec.

El contingut fonamental és el contorn poligonal de la secció (designada amb una lletra majúscula) amb els camins, cursos d'aigua –torrens i síquies–, edificis importants, sínies, eres; alguns topònims, però escassos, i poca cosa més que la trama parcel·laria completa amb cada cel·la numerada. En alguns casos s'indica un puig o un serral amb convencions diverses, però sense

cotes mètriques. Masses de conreu, no n'hi ha: si de cas, la garriga o pinar o alzinar, sense gaire precisió.

El 1858, Pedro Moreno Ramírez, que venia de Catalunya, va confeir el plànol de Sineu, i Miquel Sorà, el de Santa Maria.² Miquel Pujol aixecà i dibuixà el plànol general de Maria, el 1859, que fou aprovat el 1862;³ el mateix any 1859 Gaspar Mas executà el de Montuiri a 1:10 000 com l'anònim de Campos i el de Lluçmajor, obra de Joan Rusiñol (1860). Es tracta d'agrimensors o canadors locals, dels quals tenim ben poca informació (MAS, 1995).⁴ Gaspar Mas Miralles @ de Son Comelles, de més a més de canador, era imaginari: passava per ser home hàbil.

L'instrumental d'aquests personatges devia ser ben rònc: la cadena, l'escaire d'agrimensor i, al millor dels casos, la planxeta. Només els autèntics professionals –com en Peña i algun foraster com Moreno o els enginyers militars– arribarien a l'escaire de reflexió, el teodolit o el telèmetre (?). El taquímetre, sembla que l'introduí a Espanya l'italià I. Porro, devers 1860. La Comissió central, el 1859, demanava com a molt escala 1:5 000; els nostres agrimensors arribaven normalment a 1:2 500.

Encara que qualcú ho hauria d'assajar amb més rigor, he maldat per comparar amb els cadastres actuals o les ortofotos corresponents els plànols dels anys 1860 a fi d'escatir-ne l'exactesa o distorsió. Jo no em refiava de l'apreciació general que tenen els professionals actuals de quasi veneració d'alguns dels plànols parcel·laris de fa un segle i mig. Per a la verificació he triat a l'atzar dues seccions del plànol de Sant Joan (1864), elaborat per en Pere d'A. Peña, i unes altres dues del plànol anònim de Llubí (1867) probablement de Pedro Moreno Ramírez,⁵ ambdós ben conservats. Els he confrontats al primer cas amb el parcel·lari vigent i amb l'ortofotografia i, al segon, amb el parcel·lari enregistrat al SIG Oleícola del Ministeri d'Agricultura i amb una ortofotografia del 2003. Les distorsions més exagerades comprovades a Sant Joan són del 6,3% i les mínimes del 0,5%, però –i no he aclarit per què– són positives en sentit més o menys latitudinal i negatives o inexistentes en sentit N-S o aproximat. Als dos exemples de Llubí les discrepàncies són majors, de fins al 20% i 13,6% (secció E) i tornem a un disseny deformat o allargat en sentit NW-SE i gairebé exacte en sentit NE-SW.

Els agrimensors de poble és ben segur que no tragueren profit de les operacions geodèsiques que dirigia els anys 1865-66 a Mallorca el coronel C. Ibáñez. En Peña –que era mestre d'obres militars– podria haver-se'n beneficiat i, fins i tot, haver-hi participat: no passa d'hipòtesi. Fet i fet, entre 1854 i 1857 (PONS, 1923), havia organitzat pel seu compte i amb l'única ajuda dels seus fills una triangulació general a les planes centrals entre Manacor, Felanitx i Porreres, amb una base d'onze quilòmetres.⁶

Circumstàncies insulars i conseqüències

Si per al buc de l'estat espanyol el tractament politicoadministratiu sempre ha estat diferent entre Madrid (en aquest afer, la província de Madrid) i *provincias*, la insularitat hi afegeix una connotació suplementària. Per una banda tenim el reflex, sovint retardat i amortit, de la política peninsular dels partits de torn i, per l'altra, el tràfec de propietat agrària, accentuat a partir de la desamortització, començava a cobrar una activitat inusitada. La societat, quelcom més diversificada que al continent, vull dir, amb més propietaris mitjans, demanava un repartiment de càrregues més proporcionat. Precisament el llibre de C. Urech (1868) respon a un afany de justícia distributiva a la qual no podem descartar el paper dels grans arrendataris convertits en terratinents. Val a dir que el 1870, l'ocultació més baixa a l'estat era la de les Illes, que només era d'un 5,2% de la superfície, quan a la província de València, per exemple, pujava a un 52,1%! (PRO, 1992). Segura

2. *Provincia de Baleares. Partido Judicial de Inca. Plano Topográfico del Termino Jurisdiccional de Sineu.* Pedro Moreno y Ramírez. 1858. (180 x 126 cm; 1:10 000). Signat a Palma, 10 novembre 1858. Es conserva en prou mal estat, emmarcat a l'Arxiu Municipal.

Plano metrico del termino jurisdiccional de Santa Maria, ... judicial de Palma, levantado en 1858. Miquel Sorà. 1:7 500. Palma, 29 diciembre 1858. (93 x 179 cm). Registrat a l'Arxiu Municipal, núm 897. Dipositat a Cas Metge Rei. És una reproducció manuscrita del 28.09.1937.

3. *Plano geométrico del distrito de Maria. 1859. Presentado... el 9 de marzo de 1862* (114 x 219 cm). Hi criden l'atenció les immenses possessions de Montblanc, Son Perot, es Gassons i Son Gil. Miquel Sorà n'aixecà un altre el 1859-60, a 1:7 500, conservat a l'Instituto Geográfico Nacional (IGE, núm. 403).

4. *Plano geométrico del término de Lluçmajor... por Juan Rusiñol a 1:10 000.* Ajuntament de Lluçmajor. En dependència l'amillament de 1862 (o 1867?).

Plano geométrico del término de Montuiri levantado per Gaspar Mas en 1859 (1 193 x 1 371 mm). Paper entelat, restaurat fa poc.

5. A l'Instituto Geográfico Nacional (IGE, núm. 383) se'n conserven el general a 1:10 000, datat el 1859, i el respectiu quadern de propietaris (SASTRE, 1998).

6. Els vèrtexs de primer ordre, els situà als puigs de Randa, Bonany i Sant Salvador de Felanitx, coincidint amb les operacions posteriors de Carles Ibáñez. És difícil atribuir-ho a una casualitat.

(1888) ha insinuat que l'ocultació absoluta era menor perquè a regions de petita propietat els mecanismes de defensa col·lectiva funcionen millor. En aquesta exactesa, els plànols parcel·laris, sens dubte, hi tingueren bona part. La fam de terra en una illa petita exigeix més precisió i recalca sovint amb tanques i murs de pedra l'afirmació de la propietat. "*El deseo inmoderado de posesión*" (SATORRAS, 1878: 45) de la terra no ha desaparegut encara a la societat mallorquina.

Per tal de recalcar les circumstàncies de dos dels termes al·ludits, podem afegir detalls significatius. El poble de Maria s'havia consolidat el 1796 amb l'eixample de sa Quintana, cedida en alou pel comte de Santa Maria de Formiguera, el 1836 se segregava de Santa Margalida i el 1843 es començava a establir Deulosal del mateix propietari. A partir d'aleshores coneixerien el mateix fi diverses propietats dels Vilallonga, acabades de liquidar el 1920, mentre que Montblanc de ca n'Espanya es mantindria gairebé incòlume. El plànol de Miquel Pujol coincidia amb l'elaboració de l'amillament (PASTOR, 1976). Llubí s'havia emancipat, com a municipi nou, el 1843, de Muro després que el poblet s'hagués incrementat amb una mena de raval a Son Ramis el segle anterior. El plànol conservat en un volum de 23 fulls dobles (72 x 98,5 cm), sense escala gràfica ni numèrica, té molt pocs topònims i dues particularitats. Una és el títol que directament diu *Amillaramiento de la riqueza inmueble y de ganaderia de la villa de Llubí. 1867*. L'altra és la poca correcció de topònims com *Anquera* (Son Anguera), *Son Tubell* (Son Toell o Tovell), *Son Llobard* (Son Llopart), *Son Vanrelli* (Son Vanrell o Vendrell), etc., que no escriuria cap mallorquí. Per això ens sembla desentertada l'atribució que se n'ha fet a en P. d'A. Peña en una recent reproducció de la secció E. L'existència del document de l'Instituto Geográfico y Estadístico de 1857, signat per P. Moreno, fa pensar que n'és l'autor.

L'empresa de Pere d'Alcàntara Peña

El personatge

Una de les fotografies que ens ha arribat de don Pere d'Alcàntara Peña i Nicolau (1823-1906), el presenta mirant per un teodolit i amb un mapa de fons, tot mostrant –ostentant– una de les facetes més preuades de la seva personalitat polivalent i dispersa, la de topògraf, a banda del seu títol i ofici de *maestro de obras militares*. La multiplicitat de dedicacions d'en Peña, en part, fou deguda als avatars biogràfics i en certs moments simultaniejà tasques *pro pane lucrando*, després d'un infortuni marítim de son pare. Exercí esporàdicament de dibuixant, pintor de miniatures i litògraf. Havia cursat Anatomia al Col·legi de Medicina de Barcelona i M. S. Oliver diu que el 1844, féu el camí a peu d'allà a Madrid per acabar la carrera d'advocat en què es titulà el 1850, després d'haver aprovat el setè curs, l'any anterior. Tanmateix, no n'exercí gaire i de 1851 a 1854 (o 1868) fou delincent d'obres públiques –per això degué intervenir el 1860 en un avantprojecte de bonificació de s'Albufera, abans de Bateman i després d'A. López– i aparellador de carreteres. L'ofici de mestre major (de segona) d'obres militars, l'ocupà des de 1854 a 1880 i, fins i tot, va teoritzar (1862) sobre aspectes legals i tècnics de la professió. Devia estar ja ben qualificat com a agrimensor, perquè exercí d'examinador dels que emprarien aquesta carrera. L'actuació d'en Peña com a mestre d'obres no defensives també consta en una sèrie d'esglésies on emprà una mena de revival gòtic i en hospitals i casernes als quals exercí sota la supervisió d'un enginyer. I encara, en aquest vessant, cal fer esment d'un projecte de ferrocarril a Portocolom (1882) i d'un eixample de Ciutat de Mallorca (1859), la memòria de més

de 300 pàgines del qual és perduda; fet i fet, només intervingué a l'arraval de Santa Catalina (1869). Es conserva, però, el *Plano geométrico de la ciudad de Palma* a 1:2 500 (1857-58), que seguia les disposicions de la R.O. de 1837. Una versió definitiva manuscrita de 1869 es troba als Arxius dels Enginyers Militars de Balears i el 1881 se'n publicà una versió a 1:10 000.

Ell mateix feia broma de la seva vena polifacètica:

“... pas per savi i homo expert.
Pas per bon missèr de pobres,
per enginyer, matemàtic,
poeta, músic, gramàtic,
pintor, químic, mestre d'obres;
però de tot
no en sé palada ni brot”.

Si d'advocat n'exercí poc, la seva condició de literat és la que més ha surtat, tant per l'obra teatral costumista, com les *Poesies en mallorquí popular* que l'acrediten de versificador facilísim i profund coneixedor dels recursos de la llengua. Fou premiat en quatre ocasions als Jocs Florals de Barcelona (1867, 1868, 1871 i 1872) i, a part d'altres revistes de la Renaixença, escrigué a *La Ignorancia* (que dirigí entre 1881 i 1883) i *La Roqueta* (1887-1901). Recollí en dues publicacions breus els coneixements arqueològics i d'història urbana de Ciutat de Mallorca, amb hipòtesis d'evolució que en gran part continuen essent vàlides. El 1870 publicà unes *Consideraciones* sobre la revolta dels agermanats, de to lleugerament reivindicatiu, que provocaren la reacció de l'integrista Josep M. Quadrado. Tanmateix, en Pere d'Alcàntara era catòlic militant i, fins i tot en aquest sentit, actuà dins l'obrerisme dretà i paternalista (CANTARELLAS, 1984).

Encara li va quedar temps per a tocar la flauta i dedicar-se a l'astronomia, mantenint correspondència amb N. Camille Flammarion (ALCOVER, 1910). Per tal de completar el quadre, la popularitat també li venia d'un acreditat enginyer manual –una mena de Mc. Giver, diríem ara– i no manca qui li atribueix *La Cuyna mallorquina*, llibret de receptes que assolí una gran difusió.⁷ El 1886 oferí a la Diputació un *Atlas de las Islas Baleares* de 200 mapes, que no va arribar a bon port (CANTARELLAS, 1984), *La Guía manual de las Islas Baleares* sí que va ser una realitat comercial el 1891.

Els plànols dels nou termes

Entre els anys 1858 i 1866 la tasca més absorbent d'en Peña se centrava als amillaments que s'estaven elaborant a Mallorca. Corre la brama que el mestre va fer la feina topogràfica a nou municipis i mai no la va cobrar, segons es queixava als curiosos versos titulats “*Un novenari de batles. Llamientos d'un Empresari d'Estadística*” (1892), inclosos a les seves poesies populars.

“Si perd l'ase i les magranes
darrere el Governador,
Consell i Diputació,
no ho faç perquè en tenga ganades.
Això és feina que no ret
i és amarga més que un plet.
D'aquest perjudici gran
qui en té la culpa més grossa
és el Batle de Sant Joan ».
.....
“Nou Batles són, i no més;
nou Batles que em fan la guerra,

7. En tinc la 7a edició (1934) anònima, impresa a Felanitx, poble que freqüentava en Peña. Si l'estil podia correspondre al nostre personatge, l'ortografia descuidada potser el vol amagar. Un pròleg diu que l'autor és de Biniarroi, casat amb una binissalemera...

que cerquen tirar-me en terra
i em fan anar de través;
i sense gens de vergonya
m'arramben la seua ronya
o amb llenguatge solapat
carreguen les seues culpes
a certs senyors de Ciutat”.

(1872)

(Edició *Les Illes d'Or*, 87; pàg. 67-71, on desfilen els nou batles i els greuges respectius).

Podem, ara, aclarir alguna cosa, però anem a pams. Per començar, degué treballar almenys en una dotzena de municipis: Algaida, Artà, Campos? Capdepera, Ciutat, Felanitx? Manacor, Maria de la Salut? Montuiri? Petra, Porreres, Sant Joan, Son Cervera i Vilafranca (CANTARELLAS, 1984).⁸ Naturalment, aixecar plànols generals d'escala 1:10 000 i seccionals d'1:2 500, d'una extensió de prop de 2 000 km² no ho podia fer un home sol, ni tan sols un equip únic, sobretot si hom no comptava amb cap suport ni precedent. Mestre Peña tenia accés, però –més o menys oficial–, a la cartografia manuscrita militar que en aquells moments es coïa a escales consistents d'1:10 000 i 1:5 000 i, per altra banda, a molts pobles hi havia *canadors* o agrimensors experimentats que degueren participar a la tasca. En efecte, segons la documentació conservada a Manacor (AMM, V.2.1.3.5), en Peña havia contractat el 25 d'octubre de 1855 els agrimensors Joan Muntaner i Bartomeu Riera, a raó d'un sou/quarterada (7 103 m²) canada (o sigui, 0,235 pta/ha), que havia de pagar l'ajuntament a esquena dels propietaris de possessions i sorts. La parella va cobrar els anys 1855 i 1856. El 10 d'octubre de 1858 la Junta Inspector de Estadística del Partido⁹ va encarregar a Peña la feina topogràfica i la més espinosa classificació dels terrers, faedores en un termini de quatre anys. La discussió de la “cartilla de tipus” –on els propietaris presents a la junta pressionaven sempre a la baixa–, comuna a tots els termes municipals, no acabà fins a 1860. En Peña, constituït en empresari –“Empresa del Plano estadístico de Manacor”, per exemple– lliurà les classificacions de Capdepera, Sant Joan i Son Cervera, el setembre de 1861, i la resta dins els quatre anys convinguts. La feina de Manacor, el municipi més extens (342 km²), executada per l'empresari i els seus dos o tres *dependientes*, durà de 1859 a 1864 i fou donada per enllestida i aprovada el 1866.

Com que els contribuents, que al cap i a la fi havien de sufragar l'operació, no havien pagat tots, els ajuntaments s'endarreriren a abonar la feina a en Pere d'A. Peña, adduint que no havia complert alguna de les condicions del contracte, i l'empresari començà un llarg calvari de reclamacions des del 15 d'octubre de 1868 al batle de Manacor, reiterades el 30.03.1869, 28.11.1869, 1870, 1872, 1874 i 1877. Dels 235 740 reals pactats, n'hi devia 92 859. El 1879 ho dugué a judici i el 6 de febrer de 1883 –vint-i-cinc anys després!– va cobrar, amb interessos inclosos, almenys de Manacor. El 4 de desembre de 1868 un escrit de la Diputació havia reconegut una situació idèntica amb els ajuntaments d'Artà, Capdepera, Manacor, Montuiri, Petra, Sant Joan, Son Cervera i Vilafranca, que el 1877 no havien satisfet el creditor. Arribaren a pagar? No ho sabem, llevat de Manacor, però és probable que en seguisin l'exemple.

Els plànols parcel·laris

No he pogut trobar ni quaderns de camp, ni taules mètriques, ni memòries de suport del treball topogràfic. L'únic que ens diu en Peña en alguna de les seves alegacions és que va fer una “*triangulización por cálculo de meridianos y paralelos*”. Els plànols generals a 1:10 000 o no han subsistit o

8. Els que van en cursiva són comprovats; en negreta, els que surten al “novenari”.

9. Cal suposar que era el partit judicial de Manacor, per tant no hi entraven ni Ciutat, ni Algaida, ni Maria de la Salut, que surten al “novenari”.

es troben en molt males condicions de conservació (Petra, Artà); per això, les consideracions següents es refereixen bàsicament als plànols a escala 1:2 500 de les respectives seccions. Considerarem els casos d'Artà, Manacor, Petra i Sant Joan, elaborats amb el mateix patró i delineats personalment –amb molta probabilitat– pel mestre Peña. El títol del gran volum de 92 x 74 cm (AMA.530) és *Registro que comprende el Plano General parcelario estadístico del término de Arta en escala de 1/10.000 y los planos por secciones... en escalas de 1/10.000, 1/5.000 y 1/2.500 levantado bajo la dirección de Don Pedro de Alcantara Peña. 1860*, amb la signatura i tot. Conté 27 plànols seccionals [dues fotos] designats per lletres, d'uns 92 x 144 cm: la varietat d'escals (únic cas que he comprovat) es deu a la forta presència de la gran propietat. Els llibres d'amillament que l'acompanyen han estat estudiats per J. Alzina (1993). A la mateixa comarca de Llevant es conserven els parcel·laris de 1860-64 a Capdepera (AMC U.2022) i Son Cervera (AMSS URB 191), confeïts pel mateix Peña. No m'ha llegut de consultar-los.

El *Registro... del término de Manacor. 1864* (AMM, sense signatura) ha estat restaurat recentment, deixant els plecs de les mateixes mides que l'anterior, solts i manejables. Són 125 seccions a 1:2 500, on predomina la gran propietat; totes duen indicat el nord magnètic i una doble escala gràfica en nònius de 100 destres mallorquins (4,214 m) i 400 metres. La retolació, en blau, relativament escassa, mobilitza 165 topònims.¹⁰ Els “camins d'establidors” subratllen amb vigorosa cal·ligrafia els espais geometritzats.

A Petra (AMP, s.n.), amb la mateixa data i el mateix encapçalament, es conserva en estat molt precari el *Plano general del término* a escala 1:10 000, el volum deteriorat del *Registro...* amb 38 seccions a doble pàgina a 1:2 500 i dos volums de l'amillament, tot de l'any 1864. Les característiques tècniques són idèntiques als anteriors.

La conscienciosa restauració del cadastre de Sant Joan¹¹ (AMSJ, núm. 738) ens permet estendre'ns en el comentari. El títol complet és *Registro que comprende el plano general parcelario estadístico del término de San Juan en escala 1/10.000 y los planos por secciones del mismo término, en escala Mayor de 1/2.500*. El llibre, amb tapes de cartó de 94 x 75 cm, conté 17 fulls dobles de 92 x 145 cm, amb les seccions ordenades per lletres d'A a Q. El mapa general s'ha perdut. Els seccionals duen escales gràfiques en metres i destres, amb subdivisions obliqües. Els topònims –49 només– van en lletra bastarda blava i els límits de secció acolorits. El contingut dels plànols abasta els límits de parcel·la, camins, parets, claps de vegetació espontània, torrents, síquies, pous, sínies (34), aljubs, safareigs, abeuradors (5), cres de batre (28) i les coves de sa Bastida (RIERA, 2000). El total de parcel·les és de 4 206 i n'hi ha 19 que superen les 40 quarterades –gairebé mig terme. Aleshores les possessions més grans eren es Calderers (373 qs), sa Bastida (330), Hortella (258) i Son Brondo (256). Les cases de possessió representades són 18. Hi ha tres eminències graficades amb isohipses no acotades: el puig de Sant Nofre, ses Algorfes i Solanda (sa Tortuga). Es conserven també els dos volums de l'*Amillamiento* de 1864 (AMSJ, 568 i 569) en bon estat. Per tal de verificar la qualitat tècnica d'aquests plànols hem escollit dos fulls, la secció D (Gosalba, Son Roix [Roig] i Son Pau) i la G (Son Baró), que hem comentat abans.

Conclusió

El mot *amillament*, derivat palesament de *milla*, té un sentit més pròxim a “mesura” que no a “relació” o llista de propietats i propietaris. És probable que la intenció del legislador fóra, primer de tot, cartogràfica, tot

10. Hi ha un projecte de digitalització dels mapes seccionals, per tal de fer-los més accessibles sense risc.

11. *Memòria de la restauració del Plano General de Sant Joan. Desembre de 1998*. Carme Celià i Joana Seguí. Taller de Restauració i Conservació. Inèdit. (En realitat és la part seccional, la restaurada. El general ha desaparegut).

i que la por a la reacció n'impedis arreu el compliment. A les Illes el procés fou el correcte, primer la mapificació del territori: la numeració de les parcel·les per seccions passa després a l'amillament amb noms i cognoms i extensions en quarterades, quartons i destres (o hectàrees).

Durant la meua recerca del Migjorn i Xaloc de Mallorca (ROSSELLÓ, 1962) vaig poder visitar els parcel·laris i amillaments de Campos (1866), Felanitx (1867), Lluçmajor (1862) i Manacor (1864) i ara he pogut consultar els d'Artà (1860), Llubí (1867), Maria (1859), Montuiri (1859), Petra (1864) i Sant Joan (1864). Una bona part foren elaborats pel polifacètic Pere d'A. Peña i, en general, són documents tècnicament acceptables, malgrat la fretura de mitjans tècnics dels agrimensors d'aquell temps.

La qüestió no resolta és per què –excepte Madrid i Barcelona, els conservats a l'ACA i uns escadussers exemplars com el mapa parcel·lari de Llívia a 1:10 000 d'Agustí Puigvert (ICC)– aquest tipus de document no és conegut a la resta de l'estat espanyol. És un problema de pressions polítiques dels que tracten de mantenir la injustícia fiscal? Les forces vives de Mallorca no pogueren fer front a l'afany de transparència de la classe terratinent emergent, però confiaven en una manipulació més subtil, a les cartilles d'avaluació? Matèria per als historiadors econòmics.¹²

12. Cal que consti el meu agraïment a Pilar Castor (Manacor), Francesc Canuto (Sant Joan), Miquel Febrer (Petra), Guillem Mas (Montuiri) i Antoni Picazo (Artà) per la càlida ajuda i les amables orientacions rebudes.

Bibliografia

- ALCOVER, Juan (1911) *Don Pedro de Alcántara Peña. Hijo ilustre de Mallorca. Discursos*. 31.12.1910. Palma de Mallorca, J. Tous, 18 pàg.
- ALZINA, Jaume (1993) *Població, terra i propietat a la comarca de Llevant de Mallorca (segles XVII/XIX-XX)*. Palma de Mallorca, Ajuntament d'Artà, 334 pàg.
- CANTARELLAS, Catalina (1984) *Pedro de Alcántara Peña, maestro de obras militares (1823-1906)*. [Catàleg d'exposició]. Palma de Mallorca, Col·legi d'Arquitectes, 51 pàg.
- MARTÍNEZ ROSICH, Pedro (1902) *Breve estudio sobre el Catastro. Ponencia en el Quinto Congreso Agrícola Catalán*. Palma, J. Tous, 52 pàg.
- MAS, Guillem (1995) “El plànol de Gaspar Mas”, a *Bona Pau*. Montuiri.
- MODET, Andrés de (1882) *Ensayo sobre el establecimiento y la conservación del Catastro en España*. Madrid, Pérez Dubrull, 403 pàg.
- MURO, José Ignacio; NADAL, Francesc; URTEAGA, Luis (1996) *Geografía, estadística y catastro en España, 1856-1870*. Barcelona, Ediciones del Serbal, 275 pàg.
- NADAL, Francesc; URTEAGA, Luis; MURO, J. Ignacio (2005) “La documentación cartográfica de la Contribución de inmuebles, cultivo y ganadería: el caso de la provincia de Barcelona (1845-1895)”, a *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, 40: 83-109.
- PASTOR, Bartomeu (1976) “Maria de la Salut: un exemple de canvi de paisatge dins el Pla de Mallorca”, a *Mayurqa*, 16: 181-194.
- PONS, Antoni (1923) *Don Pere d'Alcántara Peña*. Sóller, J. Marquès, 209 pàg.
- PRO, Juan (1992) *Estado, geometría y propiedad. Los orígenes del catastro en España, 1715-1941*. Madrid, Ministerio de Economía y Hacienda, 419 pàg.
- RIERA, Joan (2000) “El parcel·lari de Sant Joan de 1864 elaborat per Pere d'Alcántara Peña”, a *Sant Joan, una vila set vegades centenària (1300-2000)*. Sant Joan, Col·lectiu Teranyines, Cf. pàg. 143-154.

- ROSSELLÓ VERGER, Vicenç M. (1962) *Mallorca. El Sur y Sureste*. Palma de Mallorca, Cámara de Comercio, Industria y Navegación de Palma de Mallorca, 555 pàg.
- ROSSELLÓ VERGER, Vicenç M. (1982) "Canvis de propietat i parcel·lacions al camp mallorquí entre els segles XIX i XX", a *Randa*, 12: 19-60.
- SASTRE, Jesús (1998) "Recuperación de documentos cartográficos", a *Topografía y Cartografía*, 84: 2-18.
- SATORRAS, Francisco (1878) *Informe sobre el estado de la agricultura en la provincia de Baleares*. Palma, P. J. Gelabert, 62 pàg.
- SEGURA, Antoni (1988) "La Reforma Tributaria de Mon (1845) y los amillaramientos de la segunda mitad del siglo XIX", a *El Catastro en España. I. 1714-1906*. Madrid, Ministerio de Economía y Hacienda. Cf. pàg. 113-132.
- URECH, Casimiro (1869) *Estudios sobre la riqueza territorial de las Islas Baleares*. Palma de Mallorca, Guasp, 583 pàg.
- URTEAGA, Luis, NADAL, Francesc; MURO, José I. (1998) "La ley de medición del territorio de 1859 y sus repercusiones cartográficas", a *Estudios geográficos*, 231: 311-333.